

Arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in West-Brabant

Arbeidsmarktpositie, leefsituatie en toekomstperspectief

Jack Burgers
Sanne van de Pol
Erik Snel
Godfried Engbersen
Maria Ilies
Robbert van der Meij
Katja Rusinovic

Projectconsortium

Binnen het onderzoeksprogramma 'Kennis voor Krachtige Steden' van Nicis Institute zijn meer dan veertig projecten in uitvoering. Dit rapport is het resultaat van een van deze onderzoeken, namelijk het onderzoek 'Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa: sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief'. Ieder onderzoeksproject wordt uitgevoerd door een consortium van één of enkele universitaire onderzoeksgroepen en een aantal stedelijke partijen. Het is een samenwerkingsverband tussen wetenschappers en professionals uit de stedelijke praktijk.

Het consortium voor dit onderzoek bestaat uit:

- Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR)
- gemeente Breda
- gemeente Den Haag
- gemeente Dordrecht
- gemeente Hillegom
- gemeente Katwijk
- gemeente Moerdijk
- gemeente Rotterdam
- gemeente Westland
- gemeente Zundert
- Nicis Institute

Projectleider van het onderzoek is prof. dr. Godfried Engbersen, hoogleraar sociologie (EUR).

Dit rapport betreft het onderzoek in de drie West-Brabantse gemeenten: Breda, Moerdijk en Zundert. Het is het tweede rapport in een serie over dit project. Eerder verscheen het onderzoeksrapport over Rotterdam:

Snel, E., J. Burgers, G. Engbersen, M. Ilies, R. van der Meij en K. Rusinovic (2010). *Arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië in Rotterdam. Sociale Leefsituatie en arbeidspositie*. Den Haag: Nicis Institute.

Voorwoord

Migratie is lange tijd vooral een grootstedelijk fenomeen geweest. De meest recente migratiestromen, die uit de nieuwe lidstaten van de Europese Unie, in het bijzonder Polen, Bulgarije en Roemenië, zijn echter voor een belangrijk deel ook op kleinere kernen en het platteland gericht. Veel migranten uit deze landen vinden immers emplooi in agrarische bedrijven. In een aantal gevallen wonen zij wel in de stad, maar pendelen ze naar het platteland voor hun werk. In andere gevallen worden zij dichtbij, of zelfs op, hun werkplaats gehuisvest door werkgevers of uitzendbureaus die deze migranten naar werk toe leiden. Maar als vanouds bieden ook steden werk aan deze migranten: in de bouw, de industrie en de dienstverlening. Het migratiepatroon van deze nieuwe migranten is daardoor amorf van karakter: we vinden ze terug in uiteenlopende economische sectoren en ze wonen in allerlei soorten gemeenten. Hun werk- en woonplaats zijn lang niet altijd dezelfde. Daarnaast is ook niet duidelijk in welke mate deze migranten geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving en meer bijzonder in de plaatsen waar zij wonen of werken. In welke mate ontstaan er op lokaal niveau problemen als gevolg van de aanwezigheid van de migranten? We weten ook weinig van hun toekomstperspectief. Zijn het tijdelijke arbeidskrachten, seizoenwerkers, of zullen zij, zoals gebeurd is bij vorige lichteningen 'gastarbeiders', uiteindelijk in grote aantallen in Nederland blijven?

Om een antwoord te geven op deze vragen is er onder leiding van mijn collega prof. dr. Godfried Engbersen een grootschalig onderzoek opgezet dat zich richt op deze specifieke groep. In dit rapport wordt de situatie beschreven voor de regio West-Brabant, in het bijzonder de gemeenten Breda, Moerdijk en Zundert. De onderzoekers zijn de gemeenten veel dank verschuldigd voor het tot stand komen van het rapport. Onze contactpersonen bij de gemeenten – Irma Dekkers (Breda), Barry Oudhuis (Moerdijk) en Jacqueline Backx-Sprenkels (Zundert) – hebben het onderzoek met grote inzet en veel enthousiasme begeleid, waarvoor wij hen erg erkentelijk zijn. Verder zijn wij dank verschuldigd aan de respondenten die ons te woord stonden en de Bulgaarse, Poolse en Roemeense interviewers die onder leiding van Maria Ilies (Erasmus Universiteit Rotterdam) de interviews hebben afgenomen.

Prof. dr. Jack Burgers (namens het onderzoeksteam)

Inhoudsopgave

1	Inleiding	7
2	Werving van respondenten en representativiteit	11
3	Demografische kenmerken van de respondenten	13
4	Aankomst in Nederland	15
5	Onderwijs en arbeidsmarktpositie	19
6	Huisvesting	27
7	Integratie en vrije tijd	32
8	Toekomstperspectief	36
9	Conclusies	40
	Literatuur	45

1 Inleiding

In 2000 werden er in Nederland ongeveer 5.000 werkvergunningen verstrekt aan arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europese EU-landen (verder aangeduid als 'MOE-landers'). Zes jaar later waren dat er ruim 60.000 (De Boom et al. 2008; Engbersen et al. 2010). Kort daarvoor – in 2004 – waren er tien nieuwe landen toegetreden tot de Europese Unie, waaronder Polen.¹ Vanaf mei 2007 hebben werknemers uit deze nieuwe lidstaten volledige toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt en neemt hun aantal in Nederland sterk toe. In januari 2007 traden Bulgarije en Roemenie toe tot de EU. De gevolgen daarvan waren direct merkbaar in Nederland, ook al dienen werknemers uit deze landen te beschikken over een tewerkstellingsvergunning (TWV). Een uitnodiging van een Nederlandse werkgever geldt als voorwaarde om een TWV te kunnen krijgen. De enige manier waarop Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten zonder zo'n vergunning formele arbeid kunnen verrichten, is door zich als zelfstandig ondernemer te vestigen. Het gevolg van deze ambivalente juridische positie – wel legaal toegang tot Nederland, maar niet of slechts beperkt tot de Nederlandse arbeidsmarkt – is dat Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten voor werk, en als gevolg daarvan waarschijnlijk ook voor huisvesting, aangewezen zijn op het informele circuit. Uit onderzoek (Snel et al. 2010) is gebleken dat Roemeense arbeidsmigranten hoger opgeleid zijn dan Bulgaren en daardoor mogelijk een betere arbeidsmarktpositie hebben dan de Bulgaarse arbeidsmigranten.

Volgens officiële registraties is het aantal ingezetenen in Nederland dat geboren is in een van de nieuwe EU-lidstaten tussen 2004 en 2009 toegenomen van 42.000 tot ruim 90.000.² Lang niet iedere arbeidsmigrant uit Midden- en Oost-Europa is echter formeel ingeschreven. Weltevrede et al. (2009) schatten dat er op 1 januari 2009 ongeveer 160.000 arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in Nederland werkzaam zijn. De overgrote meerderheid daarvan komt uit Polen, maar er is ook sprake van een groeiend aantal Bulgaren en Roemenen.

De Nederlandse economie profiteert van de komst van MOE-landers, maar de arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa brengt ook een aantal problemen met zich mee. Die worden vooral zichtbaar in gemeenten met grote concentraties MOE-landers (Gemeente Den Haag 2010; Gemeente Pijnacker-Nootdorp 2009). Een belangrijk probleem is overbewing van woningen die onder meer ontstaat doordat sommige werkgevers (waaronder uitzendbureaus) besparen op de kosten voor huisvesting en

¹ Naast Polen ging het om de Baltische Staten, Hongarije, Slovenië, Slowakije en Tsjechië. Verder werden Cyprus en Malta nieuwe lidstaten.

² Gegevens CBS Statline.

veel migranten in één woonruimte onderbrengen. Afgezien van de nadelige gevolgen voor de migranten zelf – brandgevaar, gebrek aan privacy en dergelijke – kan er ook overlast ontstaan in buurten en wijken waar migranten zijn gehuisvest, zoals lawaai en parkeerproblemen. Vaak wonen de migranten in kwetsbare buurten waardoor hun aanwezigheid een negatieve bijdrage levert aan de toch al lage woonkwaliteit daarvan.

Om in te kunnen spelen op problemen die het gevolg zijn van de instroom van MOE-landers in bepaalde gemeenten, is voorsnog te weinig informatie en kennis aanwezig. Zo onttrekt een deel van de toestroom van de MOE-landers zich aan gemeentelijke registratie; substantiële aantallen migranten registreren zich eenvoudigweg niet. Dat geldt niet alleen voor hen die hier slechts kort verblijven, maar ook voor diegenen die langer in Nederland zijn. De Gemeentelijke Basis Administratie (GBA) geeft daarom maar een beperkt inzicht in de aard en omvang van de aanwezigheid van MOE-landers. En ook ontbreekt kennis over waar ze voor hoe lang werken en óf zij ook allemaal werken en dus ook echt 'arbeidsmigranten' zijn. Betreft het mensen die langdurig hier zijn, of is er sprake van een meer kortstondig verblijf? Hoe zijn zij gehuisvest en welke woonlasten hebben zij? Natuurlijk is er op al deze punten op gemeentelijk niveau wel kennis aanwezig, maar het betreft veelal indrukken op grond van gefragmenteerde informatie.

Dit onderzoek dat betrekking heeft op de West-Brabantse gemeenten Breda, Moerdijk en Zundert, maakt deel uit van een meer omvattend onderzoeksproject dat zich richt op de leefsituatie en arbeidspositie van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa en is, in samenwerking met Nicis Institute en negen Nederlandse gemeenten, ontwikkeld door de Erasmus Universiteit Rotterdam. Het onderzoek vindt behalve in Breda, Moerdijk, en Zundert ook plaats in de gemeenten Den Haag, Dordrecht, Hillegom, Katwijk, Rotterdam en Westland, waarbij in totaal met 600 MOE-landers wordt gesproken.

Dat arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa een belangrijke economische functie vervullen, is duidelijk zichtbaar in het Brabantse Zundert, waar vooral veel Polen werkzaam zijn in de agrarische sector. Hoewel zij ook in panden in de bebouwde kom woonachtig zijn en er meerdere recreatieparken in het buitengebied zijn waar zij wonen, is er in Zundert sprake van een grote enclave van vooral Poolse en, in mindere mate, Roemeense arbeidsmigranten. Het gaat om recreatieoord Patersven, even buiten het dorp, waar het aantal arbeidsmigranten op bepaalde momenten van het jaar kan oplopen tot bijna 1.500 mensen. Op een bevolking van zo'n 21.000 mensen in Zundert is dat bijna vijf procent – ter vergelijking: dat is een hoger percentage dan het (afzonderlijke) aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers of Antillianen in de Nederlandse bevolking, dat tussen de 0,8 en de 3 ligt. Afgezet tegen het totaal aantal arbeidsplaatsen van 7.600 in Zundert (Kamer van Koophandel 2009c) is het aantal arbeidsmigranten al helemaal indrukwekkend: dertien procent. Deze migranten zijn niet allemaal werkzaam in Zundert. De gemeente

maakt deel uit van de regio West-Brabant, een samenhangend woningmarkt- en arbeidsmarktgebied, verbonden door dagelijkse pendelstromen (Gemeente Breda 2010). Het vermoeden bestaat dat er ook substantiële aantallen arbeidsmigranten woonachtig zijn in Zundert die in de havens van Antwerpen en Rotterdam werken. Maar de lokale Zundertse arbeidsmarkt, die gekenmerkt wordt door de aanwezigheid van grootschalige agrarische bedrijvigheid in vooral de bometeelt, zal ongetwijfeld een belangrijk deel van deze MOE-landers absorberen. Een van de vragen van de gemeente was in welke mate dit het geval is of dat Zundert behalve werk, ook woonruimte biedt aan mensen die elders werkzaam zijn – pendelende MOE-landers dus.

Problemen met betrekking tot MOE-landers hebben zich in Zundert aanvankelijk vooral voorgedaan op het genoemde recreatiepark waarop zij gaandeweg de reguliere recreanten zijn gaan verdringen. Sommige eigenaren van recreatiewoningen haalden de huisjes uit de recreatieve verhuur en zetten er migranten in. Er waren conflicten tussen arbeidsmigranten en autochtone bewoners die permanent op het recreatiepark verbleven. De lokale discussie over deze kwestie spitste zich toe op de vraag of het ging over een cultuur-*clash* tussen 'de Polen' en de Nederlandse bewoners of dat er sprake was van meer persoonlijke, dat wil zeggen, niet echt groepsgebonden conflicten. Duidelijk was wel dat het Poolse café Pod Papugami (Onder Papegaaien) op het park veel overlast veroorzaakte. De brand die in 2007 het café – en overigens ook de aangrenzende Poolse 'minimarkt' en een cafetaria – in de as legde maakte daaraan een eind. Het park wordt in de nabije toekomst mogelijk getransformeerd naar een reguliere woonwijk, feitelijk een uitbreiding van Zundert. Problemen met MOE-landers in de bebouwde kom van de gemeente waren eerder vooral het gevolg van drankgerelateerde overlast tijdens vrijetijdsgedrag. In het verleden heeft de gemeente alcoholverboden afgekondigd op bepaalde plaatsen in het dorp om overlast van vooral te veel drinkende arbeidsmigranten te voorkomen.

De gemeente Moerdijk heeft een andersoortig karakter dan Zundert. Moerdijk is groter. Het heeft ruim 36.000 inwoners en beslaat het grootste grondoppervlak van alle gemeenten in de provincie Noord-Brabant. Moerdijk heeft, anders dan Zundert, behalve een aanzienlijke agrarische sector ook een industrieel karakter. Shell Moerdijk, waar 750 mensen werken, fungeert als boegbeeld. Moerdijk is een gemeente die gekenmerkt wordt door veel inkomende pendel (Kamer van Koophandel 2009b) en dat geldt mogelijk ook voor MOE-landers. Waar er in Zundert meer arbeidsmigranten wonen dan er werken, is dat in Moerdijk precies omgekeerd: de gemeente schat het aantal MOE-landers woonachtig in Moerdijk, exclusief degenen die in hotels en pensions en dergelijke verblijven, op zo'n 400 – dus zo'n één procent van de bevolking – maar gaat ervan uit dat het aantal in Moerdijk werkzame MOE-landers hoger is (Gemeente Moerdijk 2008: 12). We zullen in het onderzoek in Moerdijk nagaan hoe het met deze woonwerkrelatie precies zit. Er zijn daar geen grote con-

centraties arbeidsmigranten en er is ook geen specifieke aan MOE-landers gerelateerde infrastructuur zoals winkels en cafés tot ontwikkeling gekomen. Problemen zoals die zich hebben voorgedaan in Zundert zijn er niet. Overlast in de openbare ruimte is beperkt; genoemd wordt de aanwezigheid van migranten in supermarkten waar zij – ook – alcoholhoudende dranken kopen (Gemeente Moerdijk 2008: 12).

Breda heeft van oudsher een band met Polen; het was onder meer de Eerste Poolse Pantserdivisie die in 1944 onder leiding van generaal Stanisław Maczek Breda van de Duitse bezetters bevrijdde. Na zijn dood in 1994 werd Maczek zelfs in Breda begraven. Dit zal overigens niet de reden zijn dat er in Breda momenteel geen grote problemen worden ervaren door de aanwezigheid van arbeidsmigranten uit Polen en andere Midden- en Oost-Europese landen. In Breda is er geen sprake van concentraties Polen of andere MOE-landers of van geregelde en geconcentreerde overlast. Incidenteel is er sprake van slechte huisvesting van arbeidsmigranten in individuele panden. MOE-landers vielen op bij voorzieningen voor dak- en thuislozen, waarbij de grootste zorg was dat er een permanent beroep werd gedaan op voorzieningen die als noodhulp bedoeld zijn. Het ging om mensen die tijdelijk zonder werk zaten en niet op een werkgever konden terugvallen en geen inkomsten hadden (vgl. BN De Stem, 22 mei 2008).

Breda is een welvarende stad, hetgeen onder meer blijkt uit het feit dat het gemiddelde opleidingsniveau van de Bredase bevolking hoger is dan het gemiddelde opleidingsniveau van de Bredase werkgelegenheid. In vergelijking met de rest van de regio West-Brabant, is werkgelegenheid die voor MOE-landers aantrekkelijk is – industrie, agrarische bedrijvigheid – in Breda ondervertegenwoordigd (Kamer van Koophandel 2009a). Zakelijke dienstverlening en zorginstellingen zijn dominant en dat lijken op het eerste oog niet meteen belangrijke bronnen van werkgelegenheid voor arbeidsmigranten. Voor de gemeente Breda is vooral een eerste globale verkenning van belang met betrekking tot MOE-landers: waar werken ze, om wat voor werk gaat het, waar wonen ze, wat doen ze in hun vrije tijd?

In deze onderzoeksrapportage bespreken wij de belangrijkste resultaten uit het Brabants deel van het onderzoek. Dat gebeurt in acht korte hoofdstukken:

- werving van respondenten en representativiteit;
- achtergrondkenmerken van respondenten;
- aankomst in Nederland;
- onderwijs en arbeidsmarktpositie;
- huisvesting;
- lokale integratie, vrije tijd en contacten met Nederlanders;
- toekomstperspectief;
- conclusies en karakteristiek van de situatie en problemen per gemeente.

2 Werving van respondenten en representativiteit

Het veldwerk voor dit onderzoek vond plaats in december 2009 (Zundert), maart en april 2010 (Moerdijk) en april 2010 (Breda). In totaal zijn in deze periode negentig arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in West-Brabant geïnterviewd. Daarvan zijn er zeventig afkomstig uit Polen, vijftien uit Roemenië en vijf uit Bulgarije (zie Tabel 1). Alle respondenten hadden de nationaliteit van hun geboorteland.

Tabel 1. Respondenten in Zundert, Breda en Moerdijk naar geboorteland

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Polen	30	100%	18	60%	22	73%	70	78%
Roemenië	0	0%	7	23%	8	27%	15	17%
Bulgarije	0	0%	5	17%	0	0%	5	6%
	30		30		30		90	

Tabel 1 laat zien dat er vooral veel Polen in West-Brabant zijn: die zijn we het meest tegengekomen op onze zoektocht naar MOE-landers. De aantallen Roemenen en Bulgaren zijn te klein om over deze arbeidsmigranten afzonderlijke uitspraken te doen. In het vervolg zullen we ze dan ook niet meer uitsplitsen naar geboorteland maar naar de drie gemeenten. Dat komt overigens ook tegemoet aan de enigszins uiteenlopende informatiebehoeften van de gemeenten, zoals die boven zijn aangestipt.

De respondenten zijn benaderd en geïnterviewd door *native speaking* interviewers, merendeels buitenlandse studenten van de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR) die daarvoor een speciale interviewtraining kregen. Zij bleken vrij gemakkelijk in staat om respondenten uit eigen land te vinden en te interviewen. De respondenten zijn deels via andere respondenten gevonden (elk interview sloot met de vraag of de respondent landgenoten kende die ook geïnterviewd zouden kunnen worden) en deels op plekken in de gemeenten waar arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa samenkomen. In Zundert zijn respondenten gevonden op twee recreatieparken en bij bedrijven (overigens zonder afspraken gemaakt te hebben met de eigenaar). Daarnaast hebben we in de supermarkt en op straat MOE-landers ontmoet die hebben meegedaan aan het onderzoek. In Moerdijk waren er met één bedrijf afspraken gemaakt om een aantal werknemers te interviewen. Daarnaast zijn ook respondenten gecontacteerd in een discotheek en via een online forum. In Breda, tot slot, zijn respondenten gevonden op straat door rond te lopen en te rijden op plekken waar MOE-landers konden worden aangetroffen.

De verhouding tussen het aantal geïnterviewde respondenten uit Polen, Roemenië en Bulgarije is geen exacte afspiegeling van het aantal personen afkomstig uit deze landen in Brabant. Verder moet benadrukt worden dat dit onderzoek geen representatief beeld kan schetsen van de Poolse, Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten die in de drie gemeenten aanwezig zijn, omdat de geïnterviewde aantallen mensen, zeker waar het Bulgaren en Roemenen betreft, aan de kleine kant zijn. Bij het selecteren van respondenten is er nadrukkelijk naar gestreefd om zoveel mogelijk differentiatie in de onderzoeksgroep te brengen, vooral door de respondenten op uiteenlopende manieren en op verschillende vindplaatsen te selecteren. Het feit dat dit onderzoek in statistisch opzicht niet representatief is, betekent niet dat de uitkomsten geen betekenis hebben buiten de strikte groep van geïnterviewden. Het gaat er ons bovenal om aandacht te schenken aan verschillen in juridische status, onderwijsniveau, arbeidsmarktpositie, toekomstperspectief, migratiemotieven en de sociale netwerken van de migranten. We zijn geïnteresseerd in hoe deze verschillen verklaard kunnen worden en vooral in de gevolgen die ze hebben. Inzicht daarin heeft een meer algemene relevantie vooral als het gaat om de vraag hoe de drie groepen migranten hun weg in de lokale samenleving vinden en daarin zijn ingebed. De beperking van het onderzoek bestaat eruit dat er geen precieze uitspraken gedaan kunnen worden over *de mate* waarin een bepaald verschijnsel (bijvoorbeeld participatie in de informele economie) zich voordoet.

3 Demografische kenmerken van de respondenten

Allereerst is gekeken naar de leeftijd en het geslacht van de arbeidsmigranten. Zowel in Moerdijk als in Zundert bestaat het merendeel van de respondenten uit mannen: grofweg is er één vrouw op elke twee mannen¹. Voor Breda geldt dat er in dit opzicht geen verschillen zijn: we kwamen evenveel vrouwen als mannen tegen. De afwijkende man-vrouw verhouding in Breda ten opzichte van de beide andere gemeenten is waarschijnlijk terug te voeren op het uiteenlopende arbeidsaanbod in de gemeenten. We hebben gezien dat er in Moerdijk en Zundert relatief veel agrarische (Moerdijk en Zundert) en industriële (Moerdijk) werkgelegenheid is waar mannen in het algemeen oververtegenwoordigd zijn. In Breda is er meer werkgelegenheid in de zorg en de zakelijke dienstverlening, sectoren waar vrouwen sterker vertegenwoordigd zijn. We komen nog uitgebreid terug op de aard van de werkgelegenheid van de migranten.

Tabel 2. Respondenten in Brabant naar leeftijd en geslacht (N = 90)

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Geslacht								
Man	18	60%	14	47%	18	60%	50	56%
Vrouw	12	40%	16	53%	12	40%	40	44%
Leeftijd								
t/m 30	18	60%	17	57%	13	43%	48	53%
31-40	9	30%	9	30%	11	37%	29	32%
41 of ouder	3	10%	4	13%	6	20%	13	14%
Totaal	30		30		30		90	

Kijken we naar de leeftijd van de respondenten dan zien we dat het vooral om jonge arbeidsmigranten gaat: grofweg de helft is dertig jaar of jonger. Ongeveer een derde is tussen de dertig en veertig jaar.

¹ In tabellen hebben we ook percentages opgenomen. Gegeven de kleine aantallen respondenten per gemeente is het gevaar daarvan dat er een schijnexactheid wordt gesuggereerd. Een verschuiving van twee of drie respondenten van de ene naar de andere categorie heeft, uitgedrukt in procenten, een verschuiving van afgerond 7 tot 10 gevolg. De percentages zijn berekend en weergegeven om de verhoudingen tussen de verschillende categorieën arbeidsmigranten wat gemakkelijker te kunnen lezen. Voorzichtigheid is geboden bij de interpretatie daarvan. In de tekst zullen we verhoudingen tussen verschillende categorieën zoals mannen en vrouwen of uiteenlopende leeftijdsgroepen in wat grovere termen aanduiden. Verder moet nog opgemerkt worden dat niet alle kolommen optellen tot 30 omdat in een enkel geval niet alle respondenten een (bruikbaar) antwoord hebben gegeven.

De arbeidsmigranten komen uit verschillende regio's in de landen van herkomst. De meeste Polen komen uit Wielkopolski en Dolnośląskie. Deze twee regio's in het westen van Polen zijn goed voor een derde van de Poolse migranten. Maar er zijn ook acht migranten die uit Malopolska (Zuid-Polen) komen en negen uit Warminsko-Mazurskie (Noord-Polen). Twee migranten zijn afkomstig uit de regio van de hoofdstad Warschau. De Poolse migranten komen dus uit alle windstreken van hun land en niet uit één specifiek gebied, zoals soms het geval is bij andere categorieën arbeidsmigranten, bijvoorbeeld de voormalige gastarbeiders uit Marokko.

4 Aankomst in Nederland

Opvallend is – zie Tabel 3 – dat het grootste deel van de arbeidsmigranten al vóór 2006 naar Nederland is gekomen. Dit is mogelijk te verklaren door het grote aantal Polen dat is geïnterviewd. Polen kende, zoals nu Bulgarije en Roemenië, tussen 2004 en 2007 een overgangperiode zoals al werd opgemerkt. Het grootste deel van de respondenten lijkt in die tijd voor het eerst naar Nederland te zijn gekomen. Als we naar de verschillen tussen gemeenten kijken, valt op dat er vooral in Zundert veel respondenten zijn die pas sinds kort in Nederland verblijven. Bijna de helft van de respondenten is in 2009 voor het eerst naar Nederland gekomen, terwijl nog eens ruim een vijfde van de mensen één jaar eerder voor het eerst naar Nederland kwam. Voor de gemeente Moerdijk geldt dat de meeste respondenten al enkele of meerdere jaren geleden voor het eerst in Nederland waren. Een derde van de respondenten is al in 2006 of eerder voor het eerst naar Nederland gekomen. Mogelijk biedt de arbeidsmarkt in de agrarische sector (Zundert; hoewel ook daar een derde van de migranten al vanaf 2006 of eerder in Nederland is) vanwege het meer cyclische karakter daarvan over de hele linie wat minder duurzaamheid in de vorm van langduriger en vast werk dan die in de industrie (die sterker is vertegenwoordigd in Moerdijk). Breda laat een minder uitgesproken patroon zien: de arbeidsmigranten zijn gelijkmatig verdeeld over de verschillende perioden waarin zij naar Nederland zijn gekomen.

Tabel 3. Wanneer voor het eerst naar Nederland gekomen?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
2006 of eerder	9	31%	7	24%	9	32%	25	29%
2007	2	7%	8	28%	11	39%	21	24%
2008	6	21%	8	28%	4	14%	18	21%
2009	12	41%	6	21%	4	14%	22	26%
Totaal	29		29		28		86	

We vroegen de respondenten ook waarom ze naar Nederland zijn gekomen. In de onderstaande tabel worden verschillende motieven onderscheiden. Het eerste motief heeft louter betrekking op werk. Denk hierbij aan de beschikbaarheid van werk, de arbeidsomstandigheden, het geboden loon en actieve rekrutering door werkgevers. 'Sociale contacten' hebben betrekking op de aanwezigheid van familie, vrienden, kennissen en landgenoten als reden van overkomst. Een derde migratiemotief betreft de combinatie van beide voorgaande punten (zowel werk als de aanwezigheid van familie, kennissen en landgenoten). Ten slotte noemden respondenten ook diverse andere redenen om naar Nederland te komen, zoals de aanwezigheid van voorzieningen op de terreinen van

huisvesting, onderwijs, sociale zekerheid, maar ook het feit dat ze zich kunnen redden met de taal in Nederland (in dit geval Engels en Duits).

Tabel 4. Waarom naar Nederland gekomen?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Vanwege werk	13	45%	5	17%	11	37%	29	33%
Vanwege sociale contacten	8	28%	5	17%	1	3%	14	16%
Zowel werk als sociale contacten	7	24%	4	13%	10	33%	21	24%
Vanwege voorzieningen (huisvesting, onderwijs e.d.)	1	3%	16	53%	8	27%	25	28%
Totaal	29		30		30		89	

Voor een derde van alle respondenten zijn werkgerelateerde factoren als de beschikbaarheid van werk, loonniveau, werving door werkgevers en dergelijke de belangrijkste reden om naar Nederland te komen. Dat is natuurlijk een substantieel deel van de ondervraagden, maar tegelijk ook in zekere zin aan de lage kant omdat de MOE-landers veelal als *arbeidsmigranten* worden gezien. Dat geldt zeker voor Breda, waar slechts een op de vijf respondenten arbeidsgerelateerde motieven voor overkomst noemt. Mogelijk zijn de meeste MOE-landers feitelijk werkzaam hier – we komen daar nog op terug – maar het motief om naar Nederland te komen is zeker niet voor allemaal werkgerelateerd. Zo geeft een op de zes migranten aan vanwege sociale netwerken, dat wil zeggen, de aanwezigheid hier van familie, vrienden en bekenden, naar West-Brabant te zijn gekomen. Opvallend is het hoge aantal respondenten in Zundert dat dit antwoord gaf. Dit verhuismotief duidt in eerste instantie op kettingmigratie. Gegeven het grote aantal Polen in Zundert en hun ruimtelijke concentratie daar en de sociaalruimtelijke infrastructuur die daar op gebaseerd is, waardoor er gesproken kan worden van een ware Poolse gemeenschap, is dat wel te begrijpen.

De combinatie van werkgerelateerde motieven en sociale motieven die veel respondenten noemen – in Zundert en Moerdijk zelfs variërend van een kwart tot een derde – laat zien dat wat we geneigd zijn 'arbeidsmigratie' te noemen, zich niet in een sociaal vacuüm voltrekt, maar geworteld is in, of minstens verbonden is met, het sociale netwerk van de migranten.

Ten slotte zijn er de redenen die noch met werk noch met communale netwerken van migranten te maken hebben, maar veel meer met het verblijfsklimaat in Nederland, in het bijzonder het peil van allerhande sociale voorzieningen. Dat motief wordt erg vaak (door de helft) genoemd door migranten in Breda, hetgeen niet zo vreemd is gezien het stedelijke karakter van de gemeente en de aanwezigheid van hoogwaardige voorzieningen daar. Maar ook in Moerdijk wordt dit motief nog door een kwart van de respondenten genoemd; opvallend is dat dit motief in Zundert nauwelijks of niet vermeld wordt. Ook dat lijkt weer het gevolg van het grote aantal ruimtelijk geconcentreerde migranten daar die een gemeenschap op zich vormen en veel minder zijn ingebed in de lokale gemeenschap dan het geval is in Breda en mogelijk ook Moerdijk.

Tabel 5. Met wie naar Nederland gekomen?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Alleen	16	53%	20	67%	17	57%	53	59%
Met partner	6	20%	5	17%	1	3%	12	13%
Met familie	2	7%	2	7%	6	20%	10	11%
Met vrienden	4	13%	2	7%	4	13%	10	11%
Met andere migranten	1	3%	0	0%	0	0%	1	1%
Met anderen	1	3%	1	3%	2	7%	4	4%
Totaal	30		30		30		90	

Met wie is men naar Nederland gekomen? Uit Tabel 5 blijkt dat de helft tot twee derde van de migranten alleen naar Nederland is gekomen. Dat betreft vooral de migranten in Breda. Verder komen migranten met hun partner of met familie of vrienden. Alweer blijkt het belang van de sociale inbedding van arbeidsmigratie: migranten arriveren hier vaak met anderen, en dat zijn dan vooral partners, familie en bekenden. Het valt op dat zeer weinig respondenten met landgenoten naar Nederland zijn gekomen die geen deel uitmaken van de communale netwerken van de migranten.

De respondenten is gevraagd of ze zich hebben ingeschreven bij de gemeente (de Gemeentelijke Basis Administratie, de GBA). Op zich is het niet vreemd als niet alle arbeidsmigranten zich hebben ingeschreven in de GBA: nieuwkomers worden pas geacht dat te doen als ze langer dan vier maanden in Nederland blijven. Toch geeft bijna twee derde van onze respondenten aan zich bij het GBA heeft ingeschreven. Dit is een beduidend hoger aandeel dan in eerder onderzoek onder arbeidsmigranten uit de MOE-landen is gevonden. In het RISBO-rapport *Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa* bleek dat slechts 36 procent zich had geregistreerd, en dat een kwart van de respondenten niet wist of ze ingeschreven waren (Weltevrede et al. 2009).

Tabel 6. Heeft u zich formeel gemeld bij de lokale autoriteiten (GBA)?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Ja	20	67%	24	80%	15	50%	59	66%
Nee	8	27%	6	20%	11	37%	25	28%
Weet niet	2	7%	0	0%	4	13%	6	7%
Totaal	29		30		30		30	

Maar ook in de West-Brabantse gemeenten is feitelijk maar een beperkt aantal mensen uit de MOE-landen in de GBA ingeschreven. In Zundert zijn ongeveer 800 MOE-landers ingeschreven hetgeen een laag aantal is gegeven het feit dat er daar naar schatting tussen de 1.500 en 4.000 arbeidsmigranten zijn.¹ De vraag dringt zich dan ook op of de respondenten wel het juiste antwoord hebben gegeven. Het is mogelijk dat zij den-

¹ Mondelinge informatie ambtelijke dienst Zundert.

ken dat ze zijn ingeschreven, maar dat dit feitelijk niet het geval is. Omdat veel voor hun overkomst is geregeld door werkgever of uitzendbureau, zou het kunnen dat migranten ten onrechte denken dat ook inschrijving bij de gemeente voor hen is geregeld. Natuurlijk kunnen zij ook een sociaal wenselijk antwoord hebben gegeven.

Er zijn allerlei redenen waarom migranten niet staan ingeschreven: een gebrek aan informatie en voorlichting, een korte werkduur in een bepaalde gemeente, het opzien tegen kosten en moeite van inschrijving. Een belangrijke reden om zich niet in de GBA in te schrijven, is dat ze denken dat het niet nodig is; zeven respondenten noemen deze reden. Daarnaast wordt door vijf respondenten aangegeven dat ze nog maar sinds kort hier verblijven. Vier respondenten zijn ingeschreven in een andere gemeente dan die waar zij momenteel verblijven. Voor drie personen geldt dat de huisbaas inschrijving niet toestaat of dat ze geen formeel huurcontract hebben. Dit bemoeilijkt de inschrijving; zonder formeel adres kan men zich niet inschrijven. Drie anderen noemen het verrichten van informeel of illegaal werk als reden. Een enkeling vindt het onduidelijk waar hij zich moet registeren of dat het niet de moeite loont gezien de korte duur van het verblijf.

5 Onderwijs en arbeidsmarktpositie

Als we kijken naar het opleidingsniveau van de respondenten – Tabel 7 – zien we dat iedereen minimaal de basisschool heeft afgemaakt. Het grootste deel van de respondenten – bijna drie kwart – heeft de *high school* (of een equivalent daarvan in de leeftijdscategorie 15-18 jaar) afgemaakt. De verdeling over de gemeenten is interessant. Breda laat voor wat betreft het opleidingsniveau een enigszins gepolariseerd beeld zien. Aan de ene kant zijn veel mensen relatief laagopgeleid (een kwart heeft scholing tot het 15^e jaar, de leerplichtige leeftijd) maar in Breda treffen we het ook het grootste aantal hooggeschoolden (hbo of universiteit): ongeveer een derde van de respondenten. Ook in Moerdijk vinden we, anders dan in Zundert, een niet te verwaarlozen aantal hooggeschoolde migranten.

Tabel 7. Hoogst behaalde onderwijsniveau

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Secundair onderwijs (tot ong. 15 jaar)	3	10%	7	23%	1	3%	1	12%
'High school' (van ong. 15 tot 18 jaar)	25	86%	14	47%	24	80%	6	71%
Universiteit of ander hoger onderwijs	0	0%	9	30%	3	10%	1	14%
Anders	1	3%	0	0%	2	7%	3	3%
Totaal	29		30		30		8	9

Een ander cruciaal gegeven betreft de huidige arbeidsmarktpositie van de respondenten. In Tabel 8 zijn er aanzienlijke verschillen tussen de drie gemeenten te zien, waarbij vooral de positie van uitzendbureaus opvalt. Daarnaast valt op dat er in vergelijking met gemeenten buiten Brabant relatief weinig mensen werkloos zijn of alleen binnen het eigen huishouden werken; het gaat om een tiende van de migranten. Tegelijk wordt ook hier weer duidelijk dat niet alle MOE-landers feitelijk arbeidsmigrant zijn.

Tabel 8. Arbeidssituatie

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Uitzendbureau	14	47%	1	3%	7	23%	22	24%
Andere tussenpersoon	0	0%	1	3%	1	3%	2	2%
Tijdelijk contract	9	30%	7	23%	12	40%	28	31%
Vast contract	0	0%	5	17%	2	7%	7	8%
Zelfstandige	2	7%	6	20%	3	10%	11	12%
Informeel (mondeling) contract	2	7%	8	27%	2	7%	12	13%
Alleen in eigen huishouden	0	0%	0	0%	2	7%	2	2%
Geen werk, zoekt werk	3	10%	2	7%	1	3%	6	7%
Totaal	30		30		30		90	

In de bovenstaande tabel (Tabel 8) zien we welke de huidige arbeidssituatie is van de migranten. Als we naar de totale groep kijken, zijn tijdelijke arbeidscontracten en werk via uitzendbureaus de meest voorkomende categorieën: het gaat om de helft van alle respondenten. Verder zijn er in mindere mate mensen informeel tewerkgesteld, dat wil zeggen, op grond van mondelinge afspraken (een op de tien) en is er sprake van 'zelfstandigen' (ook grofweg een op de tien).

De drie West-Brabantse gemeenten verschillen onderling nogal. In Zundert vinden we vooral migranten die voor een uitzendbureau werken (ongeveer de helft) en mensen die een tijdelijk contract (een kwart) hebben. Een op de tien is werkloos. In Moerdijk vinden we een situatie die omgekeerd is aan die in Zundert: daar heeft bijna de helft een tijdelijk contract en werkt een kwart voor een uitzendbureau. Duidelijk blijkt hier de aard van het werk in de agrarische sector: cyclisch, en dus tijdelijke en geen vaste contracten.

Breda wijkt af van de beide andere gemeenten. We vinden daar veel meer 'zelfstandigen' en mensen die informeel aan het werk zijn – bij elkaar ongeveer de helft van alle respondenten. Een kwart werkt op een tijdelijk formeel arbeidscontract in Breda.

Tabel 9. Arbeidssituatie in land van herkomst (alleen respondenten met slechts 1 arbeidssituatie*)

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Tijdelijk arbeidscontract	8	32%	6	20%	7	23%	21	25%
Vast arbeidscontract	4	16%	8	27%	14	47%	26	31%
Zelfstandig ondernemerschap	0	0%	2	7%	0	0%	2	2%
Informeel 'mondeling' contract	5	20%	0	0%	3	10%	8	9%
Werk binnen eigen huishouden	0	0%	1	3%	2	7%	3	4%
Geen werk, zoekt werk	4	16%	10	33%	2	7%	16	19%
Student	4	16%	3	10%	2	7%	9	11%
Totaal	25		30		30		85	

*Toelichting: in het interview is gevraagd naar de aard van verschillende arbeidssituaties in het herkomstland. De tabel geeft alleen gegevens weer van respondenten (de meerderheid) met slechts 1 arbeidssituatie in het herkomstland.

In Tabel 9 zien we dat het grootste deel van de respondenten – bijna een derde – een vast contract had in het land van herkomst. Een kwart had een tijdelijk contract. Als we Tabel 8 en 9 met elkaar vergelijken, valt op dat de arbeidspositie althans in een bepaald opzicht gemiddeld genomen achteruit is gegaan na migratie. Waar in eigen land bijna een derde een vast contract had, geldt dit slechts voor minder dan een op de tien in Nederland. Waar de mensen met een tijdelijk contract in eigen land een kwart bedroeg, is dat in West-Brabant bijna een derde. Het aantal zelfstandigen in eigen land is te verwaarlozen, maar in West-Brabant gaat het om een op tien. Ook het aantal mensen met een informeel of mondeling contract is wat hoger in West-Brabant dan in eigen land. Waar dus mogelijk sprake is van een hoger inkomen in Nederland in vergelijking met het herkomstland, wordt er ingeleverd op formele zekerheid en bestendigheid van het werk dat men verricht. Overigens zijn er in dit opzicht interessante verschillen tussen de West-Brabantse gemeenten. Moerdijk kent relatief veel respondenten die in eigen land een vast contract hadden: bijna drie kwart. In Breda vinden we relatief veel mensen die in eigen land helemaal geen werk hadden: een derde van de respondenten.

De werkzame respondenten is gevraagd wat voor soort beroep ze in Nederland uitoefenen¹. Het betrof een 'open' vraag waarbij respondenten zeer uiteenlopende antwoorden gaven. We hebben de verschillende activiteiten ingedeeld naar economische sectoren. Tabel 10 laat de uitkomsten zien.

¹ Als mensen op dit moment geen werk hebben, is gevraagd naar de aard van hun *vorige* werkzaamheden. Om die redenen kunnen er verschillen zijn tussen de tabellen 8 en 10 voor wat betreft het aantal mensen dat als werkzaam wordt beschouwd.

Tabel 10. Werkzaamheden migranten naar gemeente

	Breda		Moerdijk		Zundert	
Land- en tuinbouw	2	7%	18	64%	21	78%
Fabrieksarbeid	4	14%	6	21%	4	15%
Bouw	4	14%	3	11%	2	7%
Hoger geschoold werk (laborant, onderzoeksassistent)	4	14%	-	-	-	-
Dienstverlening (schoonmaak, oppas, ouderenzorg)	11	39%	-	-	-	-
Horeca	3	11%	1	4%	-	-
Totaal	28	100	28	100	27	100

Tabel 10 laat zien dat er een belangrijk verschil bestaat tussen de gemeente Breda aan de ene kant en Moerdijk en Zundert aan de andere kant. In Moerdijk en Zundert werkt twee derde tot vier vijfde van alle migranten in de landbouw en aanverwante activiteiten. In die gemeenten is de rest – een derde tot een vijfde – in fabrieken of de bouw werkzaam. In Breda valt op dat een derde van de migranten in verschillende vormen van dienstverlening werkt. Dat betreft dan activiteiten als schoonmaakwerk, kinderoppas en bejaardenverzorging. Verder vinden we ook mensen die hoger geschoold werk doen zoals laboranten en onderzoeksassistenten. In Breda werkt een derde van de migranten in de landbouw, fabrieken en in de bouw. Breda laat dus zowel een meer gevarieerd als een deels wat hoger geschoold beroepsprofiel zien in vergelijking met Moerdijk en Zundert.

We vroegen de respondenten of de in Nederland verrichte werkzaamheden in overeenstemming zijn met hun opleidingsniveau. Maar liefst de helft van de respondenten geeft aan voor een ander beroep te zijn opgeleid dan het werk dat ze in Nederland verrichten. Een derde geeft aan dat het niveau van het werk correspondeert met dat van hun opleiding. Een kwart geeft aan dat ze onder hun opleidingsniveau werken. Het valt op dat migranten in Moerdijk relatief vaak aangeven ergens anders voor opgeleid te zijn.

**Tabel 11. Komt uw baan overeen met uw opleidingsniveau en werker-
varing?**

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Nee, mijn werk is van een hoger niveau dan mijn opleiding	0	0%	1	3%	0	0%	1	1%
Nee, mijn werk is van een lager niveau dan mijn opleiding	9	33%	9	30%	2	7%	20	24%
Nee, ik ben voor iets anders opgeleid	9	33%	13	43%	17	61%	39	46%
Ja, het is hetzelfde niveau	9	33%	7	23%	9	32%	25	29%
Totaal	27		30		28		85	

Tabel 12. Hoe heeft men de eerste baan gevonden?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Familie & vrienden	10	40%	16	62%	10	42%	36	48%
Landgenoten in NL	0	0%	0	0%	1	4%	1	1%
Familie & vrienden in herkomstland	0	0%	0	0%	4	17%	4	5%
Internet	2	8%	1	4%	0	0%	3	4%
Advertentie in krant	1	4%	0	0%	0	0%	1	1%
Uitzendbureau in NL	5	20%	5	19%	5	21%	15	20%
Uitzendbureau in herkomstland	6	24%	1	4%	3	13%	10	13%
Was gevraagd	0	0%	2	8%	0	0%	2	3%
Heb bedrijf zelf gevraagd	1	4%	1	4%	1	4%	3	4%
Totaal	25		26		24		75	

Tabel 12 geeft aan hoe de respondenten hun eerste baan gevonden hebben. We vinden hier een bevestiging van een eerdere bevinding met betrekking tot de migratiemotieven. Daar zagen we dat hoewel economische, dat wil zeggen, werkgerelateerde motieven belangrijk waren, er vaak en soms tegelijkertijd aangegeven werd dat sociale netwerken van belang waren. Daarom is opgemerkt dat arbeidsmarkt migratie niet in een sociaal vacuüm plaatsvindt, maar is ingebed in allerlei soorten sociale relaties, vooral ook in termen van familie, kennissen en vrienden. Die bevinding vinden we terug in Tabel 12 waarin naar voren komt dat maar liefst de helft van de migranten hun eerste werk in Nederland vond via familieleden en vrienden die daar al waren.

Voor de respondenten uit Zundert valt op dat uitzendbureaus in het herkomstland van belang zijn. Een kwart is via deze weg aan een eerste baan in Nederland gekomen. In Breda zijn sociale relaties met familie en vrienden van het grootste belang, bijna twee derde van de migranten is op die manier aan een eerste baan gekomen. Uitzendbureaus in het her-

komstland spelen hier, anders dan in Moerdijk en (vooral) Zundert, nauwelijks een rol. Ook hier is de verklaring dat Moerdijk en Zundert een minder gedifferentieerde arbeidsmarkt hebben dan Breda.

In Tabel 13 vinden we de antwoorden op de vraag waar de respondenten werken. Een eerder uitgesproken vermoeden wordt hier bevestigd. Zundert heeft het laagste aantal migranten dat in de gemeente woont en daar ook werkt: minder dan de helft. Zundert is naast een belangrijke plek van werk voor de MOE-landers ook een woonplaats van waaruit gependeld wordt. Een vijfde werkt in Breda en een kwart in de rest van Nederland. Degenen die in het buitenland werken – er was een vermoeden dat er veel MOE-landers in de Antwerpse haven zouden werken – is verwaarloosbaar klein. Opvallend is dat Breda – zoals dat voor grotere steden als Rotterdam wel het geval is – niet op grond van beschikbare goedkope huisvesting vooral als woonplaats dient voor migranten die voor een belangrijk deel elders werken. Voor de Bredase MOE-landers geldt dat die juist het meest – voor drie kwart – in de eigen woonplaats werken en dus het minst pendelen. Er zijn wel migranten woonachtig in Zundert die in Breda werken, een enkeling pendelt zelfs vanuit Moerdijk naar Breda. Vanuit Breda gaat een vijfde heen en weer naar andere gemeenten in Noord-Brabant, maar niemand naar Moerdijk of Zundert.

Tabel 13. Waar werken de respondenten?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Zundert	12	40%	0	0%	0	0%	12	13%
Breda	6	20%	22	73%	1	3%	29	32%
Moerdijk	0	0%	0	0%	19	63%	19	21%
In Noord-Brabant	4	13%	6	20%	2	7%	12	13%
Buiten Noord-Brabant (in Nederland)	3	10%	1	3%	6	20%	10	11%
Buiten Nederland	1	3%	1	3%	0	0%	2	2%
Onbekend	4	13%	0	0%	2	7%	6	7%
Totaal	30		30		30		90	

Tabel 14 geeft een overzicht van het verdiende uurloon van MOE-arbeidsmigranten. We moeten hierbij wel opmerken dat inkomensgegevens afkomstig uit surveys over het algemeen niet erg betrouwbaar zijn. Respondenten weten soms niet precies hoeveel inkomen ze hebben, hanteren verschillende inkomensbegrippen (bruto- of nettoloon) of houden geen rekening met vakantiegeld of andere verkregen voorzieningen (bijvoorbeeld huisvesting of maaltijden). In de enquête vroegen we hoeveel de respondenten verdienen per uur, dag, week of maand. Deze bedragen zijn vervolgens omgerekend tot een uurloon om een vergelijkingsmaatstaf te hebben.

Het blijkt dat de meerderheid van de respondenten weinig verdient, hooguit acht euro per uur. In Zundert en Moerdijk verdienen de migranten beduidend minder dan in Breda. De overgrote meerderheid – meer dan vier vijfde – van de groep uit Zundert verdient zelfs hooguit 6,50 euro per uur en daarmee minder dan het wettelijke minimumloon.¹ In de andere gemeenten gaat dat om bijna de helft van de respondenten (Breda) of iets minder dan twee derde (Moerdijk).

Opvallend is dat vooral een ruime meerderheid van de respondenten in Zundert (zeer) slecht betaald krijgt. Een gedeeltelijke verklaring hiervoor is dat voor meer dan de helft van de arbeidsmigranten in Zundert door de werkgever voor onderdak gezorgd wordt, hetgeen niet in het uurloon wordt meegenomen (zie Tabel 21). Het is niet duidelijk of de MOElanders ook maaltijden krijgen verstrekt of dat ze daar zelf nog uitgaven voor dienen te doen.

Tabel 14 Uurloon per groep

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
tot 8 euro	27	90%	15	50%	22	73%	64	71%
8 - 10 euro	2	7%	4	13%	5	17%	11	12%
10 - 15 euro	1	3%	8	27%	1	3%	10	11%
15 euro of meer	0	0%	3	10%	2	7%	5	6%
Totaal	30		30		30		90	

Is het verdiende loon overeenkomstig de verwachtingen die de MOElanders daarover hadden voor ze naar Nederland kwamen? Bijna twee derde van alle respondenten – mogelijk te verklaren doordat velen werk via familie en vrienden en dergelijke vonden – bleek op voorhand wel een goed beeld te hebben van het hier te verdienen loon. Daar staat tegenover dat een derde een lager loon bleek te krijgen dan verwacht. Deze mogelijk in dit opzicht teleurgestelde migranten zijn oververtegenwoordigd in Zundert, waar twee derde aangeeft minder loon te ontvangen dan verwacht. Migranten in zowel Breda als Moerdijk waren op dit punt kennelijk beter geïnformeerd.

¹ Per 1 januari 2010 bedroeg het wettelijk minimumloon voor volwassenen € 8,12 (bruto). Dit komt neer op een netto minimumloon van € 6,85 (afhankelijk van de afspraken per bedrijfssector).

Tabel 15. Is het verdiende loon naar verwachting?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Ja	8	33%	18	75%	20	77%	46	62%
Nee, mijn salaris is hoger dan verwacht	0	0%	1	4%	0	0%	1	1%
Nee, mijn salaris is lager dan verwacht	16	67%	5	21%	6	23%	27	37%
Totaal	24		24		26		74	

Ten slotte is gevraagd voor wie de respondenten werken: wat is de nationaliteit van hun werkgever? Deze vraag is maar door weinig respondenten beantwoord. Op basis van dit kleine aantal kan gesteld worden dat ze vooral voor Nederlandse werkgevers werken. Dat geldt het minst in Breda waar mensen meer voor niet-Nederlandse werkgevers werken. Overigens is dat vaak niet dezelfde nationaliteit als die van de migranten. Zoals gezegd gaat het hier om bijzonder kleine aantallen en is voorzichtigheid bij het gebruik van deze cijfers geboden.

Tabel 16. Nationaliteit van de werkgever

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Nederlands	5	83%	11	69%	15	88%	31	80%
Dezelfde nationaliteit	1	17%	1	6%	2	12%	4	10%
Anders	0	0%	4	25%	0	0%	4	10%
Totaal	6		16		17		39	

6 Huisvesting

Dit hoofdstuk beschrijft de huisvestingssituatie van de arbeidsmigranten. In Tabel 17 is te zien over wat voor soort woonruimte ze beschikken.

Tabel 17. Huidige woonsituatie

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Kamer in een (groot) gebouw of complex	0	0%	0	0%	2	7%	2	2%
Kamer in een huis of appartement	16	53%	16	53%	13	43%	45	50%
Vakantiehuisje of caravan	12	40%	1	3%	4	13%	17	19%
In een huis	1	3%	3	10%	2	7%	6	7%
In een appartement of studio	0	0%	10	33%	2	7%	12	13%
Bij werkgever in huisje of 'woon unit'	1	3%	0	0%	7	23%	8	9%
Totaal	30		30		30		90	

Zoals uit Tabel 17 naar voren komt is het merendeel van de respondenten kamerbewoner; dit geldt voor rond de helft van de totale groep. Ze delen dan keuken en badkamer met anderen. In Zundert vinden we een substantieel aantal mensen op een recreatiepark – we hebben daarop al aan het begin van deze studie gewezen. Opvallend voor de Bredase migranten is dat die voor een derde aangeven een huis, studio of – vaker – een appartement te bewonen. De groep in Moerdijk geeft voor een kwart aan 'anders' te zijn gehuisvest. Zeven migranten leggen uit dat ze in 'woon units' wonen op het erf van hun werkgever, deels door migranten zelf gebouwd overigens.

Tabel 18. Voorzieningen in de woning en het delen van de woning

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Heeft elektriciteit	29	97%	30	100%	30	100%	89	99%
Heeft warm water	29	97%	30	100%	29	97%	88	98%
Heeft gas	29	97%	28	93%	30	100%	87	97%
Heeft TV	29	97%	29	97%	30	100%	88	98%
Heeft branduitgang	24	80%	24	80%	25	83%	73	81%
Deelt accommodatie niet met anderen (behalve eventuele partner)	2	7%	5	17%	0	0%	7	8%
Deelt accommodatie met 1-2 anderen (niet partner)	2	7%	14	47%	7	23%	23	26%
Deelt accommodatie met 3-4 anderen (niet partner)	6	20%	7	23%	12	40%	25	28%
Deelt accommodatie met 5-6 anderen (niet partner)	6	20%	1	3%	8	27%	15	17%
Deelt accommodatie met 7 of meer anderen (niet partner)	14	47%	3	10%	3	10%	20	22%
Deelt accommodatie als % van totaal	93%		83%		100%		92%	

De huizen waar migranten wonen zijn uitgerust met allerlei elementaire voorzieningen, zoals uit Tabel 18 blijkt. De overgrote meerderheid van de respondenten heeft elektriciteit, warm water, gas en een TV tot zijn of haar beschikking. Sommige respondenten hebben ook een internetaansluiting, zoals de mensen die in Moerdijk in 'woon units' op het terrein van hun werkgever wonen.

Tabel 18 laat ook zien met hoeveel mensen, afgezien van de eventuele eigen partner, de migranten hun woonruimte moeten delen. Opvallend is dat degenen die een woonruimte voor zichzelf hebben gering in aantal zijn. In Breda delen de personen het minst vaak en ook met de minste andere mensen een accommodatie: minder dan een op de tien migranten. Het valt op dat in Zundert een relatief groot aantal respondenten – bijna de helft – de accommodatie met zeven of meer anderen deelt. Maar liefst twee op de drie respondenten woont hier met meer dan vijf anderen samen. Ongetwijfeld is dit terug te voeren op de specifiek Zundertse situatie waar, zoals al een aantal malen is opgemerkt, veel migranten op een recreatiepark wonen waar ruime behuizing aanwezig is. In Breda wonen de arbeidsmigranten het vaakst met één à twee anderen en in Moerdijk met drie à vier anderen.

Tabel 19 en 20 laten zien met wie de respondenten samenwonen. Er is apart gevraagd of ze met partner en/of andere nabije familie (kinderen, ouders) samenwonen en of met 'anderen'. In het laatste geval is een onderscheid gemaakt tussen landgenoten, autochtone Nederlanders en 'anderen' (dus geen landgenoten en ook geen Nederlanders). Tabel 19 laat zien dat een derde van alle respondenten aangaf met familieleden te wonen. In Breda kwam dit in de helft van de gevallen voor en in Zundert in Moerdijk bij een kwart. Van alle respondenten woont slechts een zestal

mensen alleen (dat wil zeggen: niet met familie en ook niet met anderen).

Tabel 19. Met wie woont u samen, met familieleden of alleen?*

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Alleen	1	3%	5	17%	0	0%	6	7%
Alleen partner	8	27%	11	37%	5	17%	24	27%
Partner en kind	0	0%	4	13%	2	7%	6	7%
Totaal met familieleden	8	27%	15	50%	7	23%	30	33%

* Alleen de respondenten op wie deze vraag van toepassing was staan in de tabel vermeld.

N.b. De in de tabel vermelde percentages slaan op het totaal van de respondenten (inclusief degenen die met anderen dan eigen familie samenwonen).

In Tabel 20 staan de antwoorden verwerkt op de vraag met wie ze samenwonen afgezien van familieleden. Het valt op dat de totalen van Tabel 19 niet precies tot 30 optellen samen met de scores in Tabel 20. Dit is mogelijk te verklaren door de status van een eventuele partner. Misschien is die soms dubbel geteld als familielid en landgenoot. We kunnen concluderen dat de overgrote meerderheid van de respondenten samenwoont met landgenoten. Bijna niemand woont samen met Nederlanders, dit betreft slechts twee respondenten in Breda. In acht gevallen wonen ze samen met anderen (geen Nederlanders, geen landgenoten); hoogstwaarschijnlijk gaat het hier om andere arbeidsmigranten.

Tabel 20. Met wie woont u samen afgezien van familieleden?*

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Autochtone Nederlanders	0	0%	2	7%	0	0%	2	2%
Landgenoten	21	70%	8	27%	22	73%	51	57%
Anderen	4	13%	2	7%	2	7%	8	9%
Totaal	30		30		30		90	

*De in de tabel vermelde percentages slaan op het totaal van de respondenten (inclusief degenen die met anderen dan eigen familie samenwonen).

Tabel 21. Betaalde huurlasten per maand

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Gratis onderdak	17	57%	2	7%	10	33%	29	32%
Tot 200 euro	6	20%	7	23%	4	13%	17	19%
201-300 euro	2	7%	2	7%	10	33%	14	16%
301-400 euro	0	0%	6	20%	2	7%	8	9%
401-500 euro	1	3%	5	17%	2	7%	8	9%
501-600 euro	1	3%	2	7%	0	0%	3	3%
601-700 euro	0	0%	1	3%	0	0%	1	1%
701-800 euro	0	0%	4	13%	0	0%	4	4%
> 800 euro	1	3%	1	3%	0	0%	2	2%
Geen antwoord	2	7%	0	0%	2	7%	4	4%
Totaal	30		30		30		90	

De migranten is gevraagd hoeveel huur zij per maand betaalden. Een groot deel van hen, bijna een derde, gaf aan geen huur te betalen. Het gaat hier in de meeste gevallen om mensen die via hun werkgever of het uitzendbureau huisvesting hebben gevonden en waarbij de woonlasten met het loon verrekend worden – hetgeen vanzelfsprekend iets anders is dan gratis wonen. Het komt ook voor dat een migrant inwoont bij vrienden of kennissen en (nog?) niet bijdraagt aan de woonlasten. Degenen die wel woonlasten opgaven betalen veelal tot 200, of tussen de 201 en 300 euro per maand. In Breda wordt gemiddeld genomen meer betaald dan in Zundert en Moerdijk. Twee factoren zijn hier van belang: migranten in Breda beschikken vaker dan de migranten in Moerdijk en Zundert over een hele woning. Tegelijkertijd lijkt het erop dat de woonprijzen, los van het soort huisvesting, in Breda over de hele linie wat hoger zijn.

Tabel 22. Hoe heeft men de huisvesting gevonden?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Ingetrokken bij de partner	0	0%	4	13%	0	0%	4	4%
Via familie	2	7%	0	0%	0	0%	2	2%
Via vrienden en kennissen	5	17%	14	47%	2	7%	21	23%
Via werkgever	8	27%	5	17%	21	70%	34	38%
Via makelaar	0	0%	5	17%	1	3%	6	7%
Via andere tussenpersoon	0	0%	1	3%	0	0%	1	1%
Via uitzendbureau	14	47%	0	0%	4	13%	18	20%
Uit de krant of internet	1	3%	1	3%	1	3%	3	3%
Zelf rondgevraagd	0	0%	0	0%	1	3%	1	1%
Totaal	30		30		30		90	

Tabel 22 laat zien dat migranten op drie verschillende manieren aan hun huisvesting komen. De eerste weg is dezelfde als waarlangs ze ook aan werk – althans de eerste baan hier – zijn gekomen: via communale netwerken. Een derde van de migranten heeft informatie over huisvesting gekregen via familie, partners, vrienden en andere bekenden. De tweede manier om aan huisvesting te komen is via de werkgever of werkbemid-

delende instellingen als uitzendbureaus. Als we die bij elkaar optellen gaat het om minder dan twee derde van alle migranten. De derde manier om woonruimte te vinden is via gespecialiseerde formele kanalen als makelaars, de gemeente (overigens nauwelijks van belang), internet, kranten en dergelijke. Dit gebeurt weinig: hooguit in een op de tien gevallen. Er zijn wel grote verschillen tussen de gemeenten. In Zundert is het uitzendbureau een belangrijke organisator van huisvesting. In Breda zoeken migranten zelf vaker huisvesting en schakelen daarbij ook makelaars in (in een vijfde van de gevallen). In Moerdijk is de werkgever de belangrijkste huisvester: in bijna drie kwart van de gevallen komen migranten daar aan woonruimte via hun baas – we zagen eerder dat migranten daar voor een deel op het terrein van de werkgever wonen.

Tabel 23. Bent u tevreden met uw leefomstandigheden?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
(Zeer) tevreden	14	47%	23	77%	24	80%	61	68%
Noch tevreden, noch ontevreden	9	30%	4	13%	3	10%	16	18%
(Zeer) ontevreden	7	23%	3	10%	3	10%	13	14%
Totaal	30		30		30		90	

Tot slot vroegen we de respondenten of ze tevreden waren met hun huidige leefsituatie. In Tabel 23 vinden we de antwoorden van de respondenten op de vraag of en hoe tevreden ze zijn over de leefomstandigheden. Het valt op dat twee derde van de respondenten tevreden, dan wel zeer tevreden is met de actuele omstandigheden waarin ze leven. Zundert wijkt af van beide andere gemeenten: daar zijn de respondenten het minst tevreden met de omstandigheden.

7 Integratie en vrije tijd

In de interviews met de migranten is ook gekeken naar hoe zij in de lokale samenleving zijn ingebed. Met wie hebben zij contact, wat voor vrijetijdsactiviteiten ontplooiën zij, spreken ze de taal, volgen ze cursussen et cetera?

Tabel 24 laat zien of ze in de werksituatie, even afgezien van de werkgever, met autochtone Nederlanders in contact komen.

Tabel 24. Hoe vaak komt men in contact met Nederlanders op het werk?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Nooit	-		1	3%	-		1	1%
Bijna nooit	2	7%	2	7%	1	4%	5	6%
Soms	4	14%	3	10%	3	11%	10	12%
Dikwijls	10	36%	4	13%	3	11%	17	20%
Heel dikwijls	12	43%	20	67%	20	74%	52	61%
Totaal	28		30		27		85	

Vier vijfde van de migranten komt op het werk dikwijls of zelfs heel dikwijls in contact met Nederlanders. Er zijn in dit opzicht wel kleine verschillen tussen de gemeenten. De migranten in Zundert en Breda zijn relatief het meest in hun werk geïsoleerd van eventuele Nederlandse collega's: een vijfde van hen komt bijna nooit of soms in contact met Nederlanders op het werk.

Tabel 25 geeft aan in welke mate de migranten op het werk in contact komen met landgenoten. Opvallend is dat die contacten vooral veel voorkomen in Moerdijk en Zundert. Het overgrote deel van de migranten komt dikwijls tot heel dikwijls in contact op het werk met landgenoten daar. Hier zien we vooral het effect van werkzaam zijn in (delen van) de agrarische sector, waar Nederlanders het minst aanwezig zijn en arbeidsmigranten uit de MOE-landen een belangrijke rol spelen.

Tabel 25. Hoe vaak komt men in contact met landgenoten op het werk?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Nooit	-		4	14%	2	7%	6	7%
Bijna nooit	-		5	17%	-		5	6%
Soms	-		4	14%	2	7%	6	7%
Dikwijls	8	29%	2	7%	2	7%	12	14%
Heel dikwijls	20	71%	14	48%	22	79%	56	66%
Totaal	28		29		28		85	

In Breda zien we een heel ander beeld: de helft van de migranten komt daar hooguit 'soms' een landgenoot tegen op de werkvloer. Dat zal te maken hebben met de andere aard van het werk dat in Breda verricht wordt, waarbij de dienstverlening een belangrijker aandeel heeft.

Naast het werk is natuurlijk ook de woonplek, de buurt waar men gehuisvest is, een mogelijke plaats van ontmoeting met Nederlanders en andere arbeidsmigranten. De tabellen 26 en 27 geven daarvan een beeld.

Tabel 26. Hoe vaak komt men in contact met Nederlanders in de woonbuurt

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Nooit	5	17%	3	10%	6	20%	14	16%
Bijna nooit	10	33%	3	10%	6	20%	19	21%
Soms	3	10%	9	30%	9	30%	21	23%
Dikwijls	7	23%	8	27%	5	17%	20	22%
Heel dikwijls	5	17%	7	23%	4	13%	16	18%
Totaal	30		30		30		90	

De migranten in Breda komen het vaakst in contact met Nederlanders in de buurt waar zij wonen: de helft geeft aan dikwijls of heel dikwijls Nederlanders te ontmoeten. In Zundert komt twee derde van de migranten hooguit soms in contact met Nederlanders en in Moerdijk geldt dat zelfs voor bijna drie kwart van alle respondenten. Het gaat hier om het dubbele effect van enerzijds het wonen in een stad versus kleinere gemeenten en anderzijds het feit dat in Moerdijk en Zundert er ook sprake is van speciale huisvesting, in Moerdijk op het terrein van de werkgever en in Zundert ook op recreatieparken en campings.

Tabel 27. Hoe vaak komt men in contact met landgenoten in de woonbuurt?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Nooit	-		4	14%	-		4	16%
Bijna nooit	2	7%	4	14%	2	7%	8	21%
Soms	2	7%	9	31%	3	10%	14	23%
Dikwijls	4	13%	8	28%	5	17%	17	22%
Heel dikwijls	22	73%	4	14%	20	67%	46	18%
Totaal	30		29		30		89	

De migranten uit de MOE-landen zijn in Moerdijk en Zundert het meest omgeven door landgenoten in de woonbuurt: de overgrote meerderheid komt dikwijls of heel dikwijls in contact met landgenoten. Dat geldt voor minder dan de helft van de migranten in Breda. Toch is dat cijfer wel opvallend, gegeven het feit dat er in Breda niet de indruk bestaat dat daar een sterke mate van concentratie is van MOE-landers.

Behalve op het werk en in de buurt kunnen migranten Nederlanders en landgenoten ook tegenkomen in de vrije tijd, het uitgaansleven et cetera. De tabellen 28 en 29 geven daarvan een beeld.

Tabel 28. Hoe vaak komt men in contact met Nederlanders in de vrije tijd?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Nooit	14	52%	9	30%	10	33%	33	38%
Bijna nooit	4	15%	6	20%	7	23%	17	20%
Soms	2	7%	4	13%	7	23%	13	15%
Dikwijls	4	15%	6	20%	4	13%	14	16%
Heel dikwijls	3	11%	5	17%	2	7%	10	12%
Totaal	27		30		30		87	

De helft (Breda) tot twee derde (Zundert) van de migranten komt in de vrije tijd nooit of bijna nooit in contact met Nederlanders. Een vijfde (Moerdijk) tot een derde (Breda) heeft dat daarentegen dikwijls tot heel dikwijls.

Het geheel overziend, hebben de migranten in Moerdijk en Zundert het minste contact met Nederlanders. Voor alle migranten geldt dat de meeste contacten op het werk plaatsvinden – dat geldt voor alle drie de gemeenten. De vrije tijd scoort het laagst, en dat is vooral het geval in Moerdijk en Zundert. Over de hele linie zijn de migranten in Moerdijk het minst contactrijk met Nederlanders als het gaat om wonen en vrijetijdactiviteiten terwijl zij de meeste contacten hebben met Nederlanders op hun werkplek.

‘Contacten’ zijn wat anders dan het hebben van vrienden en kennissen. Daarom is ook gekeken of de migranten Nederlandse kennissen en vrienden hebben.

Tabel 29. Heeft men Nederlandse vrienden of kennissen?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Ja	5	17%	19	63%	16	53%	30	33%
Nee	25	83%	11	37%	14	47%	60	67%
Totaal	30		30		30		90	

Opvallend is vooral de afwezigheid van Nederlandse kennissen en vrienden bij de migranten in Zundert. Hier wijken zij duidelijk af van de beide andere gemeenten. Hoewel de migranten in Moerdijk net als die in Zundert in hun woonbuurt en vrije tijd niet vaak Nederlanders tegenkomen, hebben zij wel meer vrienden en kennissen. De migranten in Zundert zijn in dit opzicht het meest op zichzelf staand. Dat blijkt overigens ook uit een paar andere kenmerken.

Tabel 30. Ooit lid geweest van/deelgenomen aan...

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Taalles	1	3%	11	37%	12	40%	24	27%
Sportclub	1	3%	10	33%	7	23%	18	20%
Kerk/moskee	3	10%	7	23%	12	40%	22	24%

De migranten uit Breda en Moerdijk zijn actiever betrokken bij vormen van georganiseerde vrijetijdsactiviteiten dan de migranten in Zundert. Zoals uit Tabel 31 blijkt gaat het in het geval van de Zundertse migranten ook niet om een tekort dat ze als zodanig ervaren: zij wijken niet af van de migranten in Breda en Moerdijk als het gaat om hun geringe behoefte aan faciliteiten om Nederlanders te ontmoeten.

Tabel 31. Heeft men behoefte aan faciliteiten om Nederlanders te ontmoeten?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Ja	8	30%	9	30%	9	30%	26	29%
Nee	22	70%	21	70%	21	70%	64	71%
Totaal	30		30		30		90	

8 Toekomstperspectief

Een politiek zeer belangrijk onderwerp betreft het toekomstperspectief van de arbeidsmigranten uit de MOE-landen. Gaat het om buitenlandse werknemers die slechts korte tijd in Nederland blijven en na gedane arbeid terugkeren naar het land van herkomst of naar elders? Of gaat het om migranten die zich voor lange tijd of mogelijk zelfs permanent in Nederland vestigen? En indien het laatste het geval is, wat zal dan in de toekomst hun maatschappelijke positie in Nederland zijn? Het doomsce- nario dat critici van de huidige arbeidsmigratie voor ogen hebben, is dat we te maken hebben met een nieuwe golf van 'gastarbeiders' die zich permanent in Nederland vestigen, en op lange termijn uiteindelijk een marginale arbeidsmarktpositie zullen hebben of mogelijk zelfs uitkerings- afhankelijk worden, zoals eerder het geval was met de gastarbeiders uit de mediterrane landen. Dit is een empirisch moeilijk te onderzoeken punt, vooral omdat de migranten in kwestie – zoals trouwens ook het geval was bij eerdere groepen gastarbeiders – zelf (nog) niet weten of ze blijven of er zelfs van overtuigd zijn weer te vertrekken maar dat uit- eindelijk niet doen. Het omgekeerde is natuurlijk even goed mogelijk. We kunnen natuurlijk wel naar verblijfsintenties vragen, en dat is ook ge- beurd, maar de vraag blijft wat de antwoorden voor voorspellende waar- de hebben.

Tabel 32. Hoe lang denkt men voor het werk in Nederland te blijven?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Hooguit een jaar	13	43%	1	33%	9	30%	23	26%
Twee jaar	9	30%	5	17%	1	3%	15	17%
Drie tot vijf jaar	2	7%	4	13%	3	10%	9	10%
Vijf jaar of langer (incl. permanent)	3	10%	13	43%	10	33%	26	29%
Weet niet	3	10%	7	23%	7	23%	17	19%
Totaal	30		30		30		90	

Van degenen die meenden te weten hoe lang ze in Nederland blijven – met andere woorden als we geen rekening houden met degenen die zeg- gen dat (nog) niet te weten – valt op dat bijna een derde nog vijf jaar of langer (inclusief voorgoed) hier denkt te blijven. Een kwart zegt minder dan een jaar. Minder dan een derde denkt nog tussen de drie tot vijf jaar hier te blijven. Een op de vijf migranten weet het niet. Nog afgezien van de twijfel die men kan hebben over de waarde van de antwoorden op zich, valt er op grond van de antwoorden van de respondenten geen dui- delijk antwoord te geven op de vraag of het in het geval van de MOE- landers om blijvers of om passanten gaat, of hoe die verhouding zal zijn. Interessant is wel het verschil tussen de drie gemeenten. Vooral in Zun- dert lijkt er sprake van tijdelijke arbeidsmigratie. De hele wijze waarop

het dagelijkse leven daar geregeld is: arbeid maar ook woonruimte georganiseerd via uitzendbureaus, lijkt een tijdelijk verblijf te stimuleren. In Breda is sprake van een heel andere groep. Bijna de helft geeft daar aan hier vijf jaar of langer en mogelijk zelfs voorgoed te willen blijven. De huisvestings situatie lijkt daar ook veel meer op afgestemd – in Breda hadden migranten vaker een woning voor zichzelf. Moerdijk neemt een tussenpositie in. Het debat over blijvers of passanten kan niet worden beslecht op grond van deze gegevens, mogelijk echter wel intelligenter worden gevoerd.

Een voor dit debat belangrijke vraag is ook waar migranten denken heen te gaan indien ze uit Nederland vertrekken. Gaan ze dan terug naar huis, en zo ja, komen ze dan later weer terug naar Nederland? Is er sprake van een 'seriële' tijdelijkheid – een vorm van langeafstandspendel, of van een eenmalig tijdelijk verblijf? Of gaan ze na hun verblijf in Nederland naar andere EU-landen om daar te werken? Zo hebben bijvoorbeeld met name veel Poolse arbeidsmigranten in de jaren na de uitbreiding van de EU in 2004 eerst in Ierland of het Verenigd Koninkrijk gewerkt en zijn ze later, toen in deze landen de economische situatie verslechterde, naar andere EU-landen gegaan, waaronder Nederland.

Onderstaande tabel laat zien dat bijna vier vijfde van de arbeidsmigranten aangeeft naar het eigen land terug te gaan indien zij niet langer in Nederland willen of kunnen blijven. Er is maar een klein aantal mensen – minder dan een op de tien – dat aangeeft in een ander EU-land te willen werken.

Tabel 33. Als men niet in Nederland wil blijven, waar zou men dan heengaan?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Terug naar land van herkomst	22	79%	16	67%	20	95%	58	80%
Werken in ander EU-land	1	4%	4	17%	1	5%	6	8%
Weet niet	5	18%	4	17%	0	0%	9	12%
Totaal	28		24		21		73	

Dat geldt overigens het minst voor de migranten in Breda: bijna een vijfde weet het nog niet zo precies en een even groot aantal denkt naar een EU-land te vertrekken. De migranten in Breda lijken meer dan die in de beide andere gemeenten 'transnationaal' georiënteerd, dat wil zeggen, niet alleen gericht op het herkomstland en op Nederland, maar ook op andere Europese landen.

Tabel 34 laat zien wat de belangrijkste redenen zijn voor de respondenten om in Nederland te blijven dan wel om een permanente terugkeer naar het land van herkomst te overwegen. Verreweg de belangrijkste reden om in Nederland te blijven dan wel terug te keren naar eigen land, is de beschikbaarheid van werk. Als er in Nederland geen werk meer is, dan

wel als er in eigen land wel werk is dat ook voldoende wordt betaald, overwegen ze terug te keren.

'Geld' – maar dat is voor een deel een andere verwoording van het kunnen krijgen van goed betaald werk – en 'als in persoonlijke behoeften is voorzien' worden ook vaak als reden genoemd bij de beslissing te blijven dan wel terug te gaan. Het is opvallend dat 'familieomstandigheden' relatief weinig worden genoemd om terug naar eigen land te gaan. Het gaat hierbij om antwoorden als: "*Wanneer mijn ouders (of familie) zwak worden, dan ga ik terug naar mijn land van herkomst.*" Voor slechts een op de tien migranten is dat een belangrijke factor.

Tabel 34. Waar hangt het verblijf in Nederland c.q. terugkeer naar eigen land van af?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Beschikbaarheid van werk	8	29%	10	44%	11	52%	29	40%
Familiesituatie	2	7%	1	4%	4	19%	7	10%
Geld	7	25%	3	13%	2	10%	12	17%
Als in persoonlijke behoefte is voorzien	3	11%	4	17%	3	14%	10	14%
Situatie in eigen land	2	7%	2	9%	0	0%	4	6%
Beter betaald werk in eigen land	3	11%	0	0%	0	0%	3	4%
Andere redenen	2	7%	1	4%	0	0%	3	4%
Persoonlijke redenen of relatie in NL	1	4%	1	4%	1	5%	3	4%
Geen antwoord	0	0%	1	4%	0	0%	1	1%
Totaal			28		23		21	72

Ten slotte vroegen we de respondenten onder welke omstandigheden ze zouden teruggaan naar eigen land. De antwoorden op deze vraag draaien bijna allemaal om de beschikbaarheid van werk en de mogelijkheden voldoende inkomen te verdienen in Nederland dan wel in eigen land. Als er werk is, als de levensstandaard voldoende hoog is dan wel als ze hier voldoende geld verdienen, zouden ze terug naar eigen land gaan. Een kleine minderheid van de respondenten zegt helemaal niet terug naar eigen land te willen. Ten slotte noemt een enkeling nog een eventuele verslechtering van het klimaat in Nederland als mogelijke reden om terug te keren.

Tabel 35. Onder welke omstandigheden zou men permanent terugkeren naar het land van herkomst?

	Zundert		Breda		Moerdijk		Totaal	
Werk	3	10%	1	3%	4	13%	8	9%
Hogere levensstandaard in eigen land	13	43%	12	40%	5	17%	30	33%
Familie of vrienden	1	3%	4	13%	4	13%	9	10%
Einde van arbeidscontract	1	3%	0	0%	0	0%	1	1%
Als ik genoeg geld verdiend heb	6	20%	5	17%	2	7%	13	14%
Goede baan/salaris in eigen land	5	17%	3	10%	10	33%	18	20%
Weet niet/geen antwoord	0	0%	2	7%	0	0%	2	2%
Overige redenen	0	0%	1	3%	2	7%	3	3%
Wil niet terug	0	0%	2	7%	3	10%	5	6%
Slechts voor kort verblijf in NL	1	3%	0	0%	0	0%	1	1%
Totaal	30		30		30		90	

Motieven om permanent terug te keren, hebben te maken met werk, inkomen, verdiend vermogen, met andere woorden, de algemeen economische situatie. Zoals de afgelopen jaren pijnlijk duidelijk is geworden, is dat een uiterst onzekere factor en het is daarom erg moeilijk te voorspellen welk deel van de migranten blijft dan wel zal terugkeert en op welke termijn dat dan zal gebeuren.

9 Conclusies

Breda, Moerdijk en Zundert hebben deelgenomen aan dit onderzoek vanuit een specifieke vraagstelling en interesse. Voor Breda fungeert dit onderzoek als een eerste globale verkenning van de situatie rond MOE-landers. Voor de gemeente Zundert was een belangrijke vraag in hoeverre daar woonachtige MOE-landers elders werken. In Moerdijk was het de vraag of de indruk klopte dat er daar meer MOE-landers werken dan dat zij daar woonachtig zijn.

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat er verschillen en overeenkomsten zijn tussen de drie West-Brabantse gemeenten. We schetsen nu tot slot kort een profiel voor Breda, Zundert en Moerdijk.

Breda

Voor Breda – de grote stad van de drie gemeenten – is het in het licht van eerdere onderzoeksuitkomsten voor Rotterdam en Den Haag opvallend dat er geen sprake is van een gemeente die voornamelijk een woonfunctie heeft voor de MOE-landers die hun werk voor een belangrijk deel buiten de stad verrichten. De overgrote meerderheid van de migranten die in Breda wonen werkt daar ook. Het betreft meer dan twee derde van de MOE-landers en dat is meer dan het geval is in Moerdijk en Zundert. In Breda is er ook sprake van een andere populatie dan die we aantreffen in Moerdijk en Zundert. Het aandeel van vrouwen is groter en dat zal voor een deel samenhangen met het economisch profiel van de stad. Hoewel er ook in Breda veel mensen – grofweg een derde – in de meer traditionele sectoren van de landbouw, de industrie en de bouw werkzaam zijn, zien we ze ook terug in de dienstensector en de horeca. Er zijn ook hoger geschoolde migranten aanwezig en dat past bij het sociaaleconomisch profiel van Breda: een welvarende dienstestad.

De migranten in Breda hebben vaak te maken met informele arbeidscontracten en lijken wat dat betreft een zwakke positie te hebben. Ze zijn veel minder onder strikte regie overgekomen en naar een baan en huisvesting geleid. Zij vinden vooral via familieleden en bekenden werk en huisvesting. In Breda is er sprake van een gepolariseerd beeld: zowel de hoger als lager opgeleiden zijn sterk vertegenwoordigd. Opvallend is ook dat migranten in Breda voor een kwart emplooi vinden bij niet-Nederlandse werkgevers. Migrantenvonen relatief vaak in een eigen studio of appartement en zijn niet duidelijk geconcentreerd in bepaalde buurten of wijken. Zij komen in hun woonbuurt vaak Nederlanders tegen en het merendeel is tevreden met de leefsituatie. Ook op de werkvloer hebben migranten in Breda niet louter contacten met landgenoten, maar komen daar ook vaak Nederlanders tegen. Bijna de helft komt op het werk geen tot weinig landgenoten tegen. In de vrije tijd is het aantal contacten met Nederlanders beperkt, maar wel groter dan die in de beide andere West-Brabantse gemeenten. De Bredase MOE-landers hebben in

de meeste gevallen ook Nederlandse vrienden en kennissen: dat geldt voor twee derde van de migranten.

Ongeveer een derde volgt taallessen of heeft die gevolgd, een derde is lid van een sportvereniging. Van de drie gemeenten gaan de migranten in Breda het meest uit van een lang of misschien wel permanent verblijf in Nederland. In overeenstemming daarmee is het gegeven dat de migranten in Breda de minste binding met het herkomstland hebben, gemeten aan het antwoord op de vraag waar men heen zou gaan als men niet in Nederland wil blijven: een derde zegt dan naar een ander EU-land te gaan of het niet te weten.

Als het gaat om problemen is de grootste zorg in Breda niet overlast of ruimtelijke concentratie op grote schaal – natuurlijk kunnen er zich in specifieke straten of op enkele galerijen en dergelijke problemen voordoen – zoals in de vier grote steden in Nederland, maar eerder de arbeidssituatie van de migranten. Er is een groep die als een soort van dienstenproletariaat werkt, deels informeel en een groep van mogelijk vergelijkbare mensen die niet echt in een stabiele arbeidssituatie verkeren. Zij lopen de kans geëxploiteerd te worden, ook al omdat er geen grotere of geconcentreerde netwerken van landgenoten in de stad aanwezig zijn die informeel steun kunnen bieden. Hoewel daar in de politiestatistiek nog geen concrete aanwijzingen voor zijn, is de kans niet denkbeeldig dat kleine criminaliteit een overlevingsstrategie wordt of reeds is.

Zundert

In Zundert is de allerbelangrijkste factor het grote aantal MOE-landers dat daar, gezien ook de omvang van de gemeente, aanwezig is. We wisten er al op dat het aandeel migranten in de Zundertse bevolking groter is dan het aandeel van elk van de vier grote minderheidspopulaties in de Nederlandse bevolking als geheel. De groep is niet alleen groot, maar ook sterk geconcentreerd op enkele recreatieparken en vooral op Patersven, dat om die reden landelijke aandacht in de media kreeg. De migranten in Zundert zijn daar onder een relatief strak regime terecht gekomen. Dat betreft dan niet alleen hun werving door werkgevers en uitzendbureaus, maar ook hun huisvesting die vaak door die zelfde instanties is geregeld en waarbij woonlasten in veel gevallen verdisconteerd worden in het loon. Dat heeft onder meer tot gevolg dat sommige geïnterviewde migranten de verschillende onderdelen van hun beloning – loon en huisvesting – maar moeilijk uit elkaar kunnen houden. En vermoedelijk gaan zij er ook vanuit dat formele inschrijving in de GBA voor hen geregeld is, gezien het feit dat het aantal formele inschrijvingen feitelijk veel kleiner is dan de antwoorden van de respondenten zouden doen vermoeden.

Op een bepaalde manier heeft de migrantengemeenschap in Zundert, toch de kleinste van de drie gemeenten, een grootstedelijk karakter. De instroom van de migranten in de recreatieparken heeft een klassiek 'invasie – successie' patroon te zien gegeven waardoor eerdere bewoners en gebruikers minstens ten dele zijn verdrongen. Vervolgens heeft het

grote aantal geconcentreerd wonende, vooral Poolse, migranten een draagvlak gecreëerd voor voorzieningen en eigen netwerken, zowel formeel als informeel. Op die manier is er een infrastructuur ontstaan voor migranten die een bovengemeentelijke, regionale functie heeft. Gezien het relatief grote aantal recent aangekomen migranten in Zundert – bijna de helft kwam voor het eerst in 2009 naar Nederland – functioneert de gemeente als een mainport voor nieuw aankomende migranten. Een andere duidelijke indicatie voor het bijzondere karakter van de migrantengemeenschap in Zundert is het feit dat ondanks de geregisseerde overkomst waarop zojuist werd gewezen, de migranten ook duidelijk aangeven dat vrienden, bekenden en familieleden een belangrijke informatiebron waren bij het vinden van werk. Het mainport karakter blijkt ook uit het feit dat de in Zundert woonachtige migranten merendeels buiten de gemeente werken. Ook hier is er wel een parallel met grote steden, waarvoor de indruk bestaat dat die in de eerste plaats woonruimte verschaffen voor veel migranten uit MOE-landen die buiten de stad werkzaam zijn, met name in de landbouw. De gemeente lijkt, zoals opgemerkt, vooral een regionale functie te vervullen als woonplaats van migranten: de meeste pendelende migranten doen dat in Brabant; er zijn geen aanwijzingen dat er grote aantallen mensen in het buitenland – in het bijzonder de Antwerpse haven – zouden werken.

De migranten zijn werkzaam in de traditionele sectoren: landbouw, industrie en de bouw. Het uurloon is relatief laag, maar voor een deel kan dat verklaard worden door het al eerder genoemde punt dat voor veel mensen de kosten voor huisvesting in het loon zijn inbegrepen. Tegelijkertijd moet worden vastgesteld dat de migranten in Zundert het meest ontevreden zijn met hun verdiensten, die zijn in elk geval lager dan ze verwacht hadden. Er is sprake van een substantieel aantal arbeidsmigranten zonder werk. Een op de zes migranten had op het moment van het interview geen werk. Het is aannemelijk dat de aanwezigheid van zo'n grote concentratie migranten op één plek mogelijkheden biedt tot wederzijdse ondersteuning en informele hulp – een voorbeeld van de specifieke migranteninfrastructuur in Zundert waar eerder op gewezen werd. Woonaccommodatie wordt het meest gedeeld in Zundert; dat zou ook de reden kunnen zijn dat de migranten daar ook het meest ontevreden zijn met de leefsituatie. De concentratie in Zundert blijkt ook uit het feit dat ze daar het meest met landgenoten in contact komen, zowel op het werk als in de woonomgeving. De MOE-landers geven ook het minst aan Nederlandse vrienden of kennissen te hebben en zij zijn het minst lid van een sportclub, nemen nauwelijks taallessen en gaan ook het minst naar kerken en dergelijke. Desondanks vertonen de migranten in Zundert niet een grotere behoefte aan contacten met Nederlanders dan in de beide andere gemeenten.

Problemen met MOE-landers in Zundert zijn in het verleden vooral openbare orde problemen geweest, in de kern en op de recreatieparken. Duidelijk is wel dat de migranten het minst geïntegreerd zijn in de lokale gemeenschap. Beleidsmatig dringt zich de vraag op of dat een probleem is. De aantallen migranten in Zundert zijn van een dusdanige omvang dat

ruimtelijke spreiding – voor zover al mogelijk gegeven de lokale woningmarkt – meer problemen op zal roepen dan oplossen. Zundert trekt ook vooral tijdelijke migranten, deels als resultaat van het geboden werk en deels als resultaat van de beschikbare woonruimte. Mensen die willen blijven, zullen waarschijnlijk ook uitkijken naar andere huisvesting, mogelijk ook buiten de gemeente.

Moerdijk

In Moerdijk is er sprake van een situatie waarin migranten – voor het merendeel mannen – al langer naar Nederland komen en ook wat ouder zijn. Het betreft ook mensen die op beschikbaar werk afkomen, maar waarbij contacten in het eigen sociale netwerk belangrijk waren voor overkomst. De migranten zijn ook vaak overgekomen met familie en vrienden. Moerdijk lijkt op Zundert als het gaat om de sectoren waarin migranten werkzaam zijn: de landbouw, de industrie en de bouw. We zagen eerder dat de gemeente Moerdijk het aantal MOE-landers, exclusief degenen die in hotels en pensions en dergelijke verblijven, op zo'n 400 schat en ervan uitgaat dat het aantal in Moerdijk werkzame MOE-landers hoger is (Gemeente Moerdijk 2008: 12). Dat zou dus inkomende pendel betekenen. Maar er blijkt uit het onderzoek dat er ook sprake is van uitgaande pendel. Van de migranten woonachtig in Moerdijk werkt twee derde in Moerdijk, en een derde elders. Een substantieel deel werkt buiten Brabant, maar gegeven de ligging van Moerdijk – aan de grens met de provincie Zuid-Holland – is dat niet zo bijzonder.

Het verschil met Zundert is vooral dat het in Moerdijk om veel minder grote aantallen migranten gaat en dat zij ook veel minder geconcentreerd wonen. Er zijn nogal wat migranten die op het terrein van de werkgever zijn gehuisvest. MOE-landers zijn om deze redenen veel minder prominent in beeld dan in Zundert het geval is. Er zijn dan ook veel minder problemen met deze groep in de openbare ruimte. Zij komen van de drie gemeenten het minst in contact met Nederlanders op hun woonplek. In hun vrije tijd zijn ze minder geïsoleerd dan de MOE-landers in Zundert en zij hebben meer Nederlandse vrienden en kennissen. Het gaat hier waarschijnlijk om het gecombineerde gevolg van een minder geconcentreerde grootschalige huisvesting en een langere verblijfs geschiedenis in Nederland. De migranten volgen relatief vaak een taal cursus en gaan vaker naar kerkdiensten. De migranten in Moerdijk geven ook veel vaker dan die in Zundert aan dat ze voor langere tijd in Nederland willen blijven. Tegelijkertijd zijn zij ook het meest op het herkomstland gericht: in Moerdijk geven zo goed als alle migranten aan terug te gaan naar het herkomstland als ze niet meer in Nederland willen of kunnen blijven. Beschikbaarheid van werk in eigen land is de belangrijkste reden om terug te keren. In Moerdijk is er ook de geringste werkloosheid onder de migranten. Het gaat in vergelijking met de beide andere gemeenten om daadwerkelijke 'arbeidsmigranten'.

Literatuur

Boom, J. de, A. Weltevrede, S. Rezai en G. Engbersen (2008). *Oost-Europeanen in Nederland. Een verkenning van de maatschappelijke positie van migranten uit Oost-Europa en voormalig Joegoslavië*. Rotterdam: Risbo.

Engbersen, G., E. Snel en J. De Boom (2010). 'A van full of Poles': Liquid migration from Central and Eastern Europe. In: R. Black, G. Engbersen, M. Okólski en C. Pantîru (eds.), *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 115-140.

Gemeente Breda (2010). *Economische Barometer Breda*. Gemeente Breda, Afdeling SSC Onderzoek en Informatie Avans Hogeschool, Academie voor Marketing en Business Management.

Gemeente Den Haag (2010). *Monitor Midden- en Oost-Europeanen in Den Haag, 2009*. Dienst Onderwijs, Cultuur en Welzijn.

Gemeente Moerdijk (2008). *Beleidsnotitie huisvesting arbeidsmigranten Gemeente Moerdijk*. Zevenbergen: Gemeente Moerdijk.

Gemeente Pijnacker-Nootdorp (2009). *Arbeidsmigranten uit de MOE+-landen in de gemeente Pijnacker-Nootdorp*. Arcadis: Rotterdam, 23 maart 2009.

Gemeente Rotterdam (2008). *Polen in Rotterdam Een verkennend onderzoek naar de leef- en werksituatie en de (toekomst)plannen van Polen in Rotterdam*. Gemeente Rotterdam, november 2008.

Kamer van Koophandel Zuidwest-Nederland (2009a). *Sociaal-economische analyse van de gemeente Breda*. Breda: Kamer van Koophandel Zuidwest-Nederland.

Kamer van Koophandel Zuidwest-Nederland (2009b). *Sociaal-economische analyse van de gemeente Moerdijk*. Breda: Kamer van Koophandel Zuidwest-Nederland.

Kamer van Koophandel Zuidwest-Nederland (2009c). *Sociaal-economische analyse van de gemeente Zundert*. Breda: Kamer van Koophandel Zuidwest-Nederland.

Snel, E., J. Burgers, G. Engbersen, M. Ilies, R. van der Meij en K. Rusinovic (2010). *Arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië in Rotterdam. Sociale Leefsituatie en arbeidspositie*. Rotterdam en Den Haag: Erasmus Universiteit en Nicis Institute.

Weltevrede, A.M., J. de Boom, S. Rezai, L. Zijderwijk en G. Engbersen (2009). *Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa – een profielschets van recente arbeidsmigranten uit de MOE-landen*. Rotterdam: RISBO BV.